

Rafał Kubiak

Środek kompensacyjny w postaci obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia – art. 46 k.k. po nowelizacji z 2015 r.

Z dniem 1 lipca 2015 r. weszła w życie nowelizacja kodeksu karnego, w wyniku której uległ zmianie m.in. art. 46 k.k. Modyfikacje dotyczyły zarówno konstrukcji ujętego w tym przepisie środka penalnego, jak i zakres jego stosowania. Nowelizacja była bowiem ukierunkowana na szerszą realizację funkcji kompensacyjnej prawa karnego, a tym samym pełniejsze zaspokojenie roszczeń cywilnych pokrzywdzonego przestępstwem. Ustawodawca dał wyraz tym zapatrywaniom umieszczając prezentowany przepis w nowo utworzonym rozdziale, zatytułowanym „Przepadek i środki kompensacyjne”. Spełnieniu wspomnianej funkcji służy przede wszystkim zmiana charakteru analizowanego środka, który dotąd – jako środek karny – miał realizować różnorakie funkcje prawa karnego, a więc także represyjną i prewencyjną. W nowym modelu jest on nakierowany głównie na kwestie kompensaty. Taka jego istota powoduje konieczność przeorientowania dotychczasowej wykładni tego przepisu. W artykule zostały więc ukazane wybrane konsekwencje tej nowelizacji i obecne sposoby interpretacji omawianego przepisu. Zaprezentowano również przesłanki formalne i materialne orzekania analizowanego środka, a także zakres jego zastosowania.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność karna, środek kompensacyjny, odszkodowanie, zadośćuczynienie, kompensata.

1. Wprowadzenie

We współczesnej doktrynie prawa karnego akcentuje się potrzebę realizacji funkcji kompensacyjnej¹. Środki reakcji karnoprawnej mają na celu także zaspokojenie poczucia sprawiedliwości oraz zrekompensowanie strat, jakie ponosi pokrzywdzony i – w ogólnym ujęciu – całe społeczeństwo. Prawo karne jest bowiem nakierowane m.in. na zniewolowanie konfliktu między sprawcą a pokrzywdzonym, który powstał wskutek popełnienia czynu zabronionego. Jednym ze sposobów likwidacji negatywnych następstw takiego czynu jest naprawienie szkody i krzywdy spowodowanej przez sprawcę². W tym duchu zostały skonstruowane niektóre instytucje obecnie obowiązującego kodeksu karnego. W uzasadnieniu do projektu tego aktu wyjaśniano bowiem, że rozwiązania takie odpowiadają wymogom wynikającym z deklaracji ONZ z dnia 29 listopada 1985 r. oraz europejskiej konwencji z dnia 24 listopada 1988 r. o restytucji i kompensacji dla ofiar przestępstw, a także rezolucji RE 11/85, które nakazują przeorientowanie prawa karne-

¹ A. Marek. 1999. „Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna”, s. 139, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Sp. z o.o., tenże. 2001. „Prawo karne”, s. 290, Warszawa: C.H. Beck.

² Por. W. Wróbel, A. Zoll. 2013. „Polskie prawo karne. Część ogólna”, s. 45–46, Kraków: Wydawnictwo Znak.

go w kierunku większego poszanowania roli pokrzywdzonego w procesie karnym, kosztem zmniejszenia interesu państwa³. Taką funkcję prawa, w tym prawa karnego, akcentują również przepisy unijne. Dla przykładu można podać dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r.⁴.

Na gruncie prawa karnego materialnego zapatrywania te zostały uwzględnione w wielu przepisach służących z jednej strony zapobieżeniu szkodzie (np. konstrukcja czynnego żalu – art. 15 k.k.), a z drugiej mających zmotywować sprawcę do dobrowolnego naprawienia szkody i pojednania się z pokrzywdzonym (np. możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary, jeżeli pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą, szkoda została naprawiona albo pokrzywdzony i sprawca uzgodnili sposób naprawienia szkody – art. 60 § 2 pkt 1 k.k.). Niekiedy konieczne stają się jednak przymusowe wyegzekwowanie kompensaty poniesionych strat i krzywd. Ustawodawca przewidział więc możliwość orzekania różnych środków penalnych, służących temu celowi (np. art. 72 § 2 k.k.). W szczególności jednak realizacji omawianej funkcji służy tzw. środek kompensacyjny, o którym mowa w art. 46 k.k. Na wstępie należy podkreślić, że konstrukcja ta, choć występowała od początku obowiązywania obecnego kodeksu karnego, uległa istotnym zmianom ukierunkowanym na rozszerzenie możliwości zaspokojenia roszczeń cywilnych i tym samym ułatwienie pokrzywdzonemu (oraz jego osobom najbliższym) uzyskania odszkodowania, zadośćuczynienia i nawiązki.

W pierwotnym brzmieniu art. 46 k.k. obowiązek ten miał charakter środka karnego, który mógł być orzeczony jedynie w przypadku skazania za pewne (enumeratywnie wymienione) typy rodzajowe przestępstw⁵. Poza tym ograniczał się jedynie do naprawienia szkody, i tylko wobec pokrzywdzonego. Istniała także możliwość orzeczenia nawiązki zamiast wspomnianego obowiązku, lecz tylko w sytuacji skazania za wyliczone czyny zabronione. Istotna modyfikacja tego unormowania nastąpiła w wyniku nowelizacji kodeksu karnego dokonanej ustawą z 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw⁶. W jej wyniku poszerzono podstawy materialne orzekania omawianego środka. Mógł być on zastosowany w przypadku skazania za jakiegokolwiek przestępstwo. Ponadto wprowadzono możliwość zasądzenia zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, która nie była już alternatywna do obowiązku naprawienia szkody. Utrzymano także możliwość orzeczenia nawiązki stosowanej zamiast wspomnianych obowiązków. W myśl art. 48 k.k. mogła ona wynieść maksymalnie 100 000 zł.

Regulacja ta uległa znacznemu przeorientowaniu wskutek noweli kodeksu karnego dokonanej ustawą z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych

³ Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego, w: Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami, s. 146–147, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Sp. z o.o.

⁴ Dz. Urz. UE L 315 z 14 listopada 2012 r., s. 57. Na przykład, z art. 16 dyrektywy wynika, że państwa członkowskie są obowiązane do zapewnienia w toku postępowania karnego ofiarom przestępstw prawa „do uzyskania w rozsądnym terminie decyzji w sprawie odszkodowania od sprawcy”. Zob. szerzej: A. Marek, T. Oczkowski. 2010. „Obowiązek naprawienia szkody jako środek karny”, w: „System Prawa Karnego”, M. Melezini (red.), t. 6, Kary i środki karne. Podanie sprawy próbie, s. 689 i lit. tam podana, Warszawa: C.H. Beck.

⁵ Tj. przestępstwo spowodowania śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji lub przestępstwo przeciwko środowisku, mieniu lub obrotowi gospodarczemu.

⁶ Dz. U. Nr 206, poz. 1589, ustawa weszła w życie z dniem 8 czerwca 2010 r.

innych ustaw, która weszła w życie z dniem 1 lipca 2015 r.⁷. W uzasadnieniu do rządowego projektu tej ustawy podnoszono, że nowe rozwiązania zmierzają „do ułatwienia uzyskania przez pokrzywdzonego pełnego zaspokojenia roszczeń cywilnoprawnych wynikających z popełnionego przestępstwa. Celem jest orzekanie w ramach procesu karnego na podstawie przepisów prawa cywilnego, poza możliwością zasądzenia renty, obowiązku naprawienia w całości lub w części wyrządzonej przestępstwem szkody”⁸.

Zdaniem przedstawicieli doktryny, posunięcie to pokazuje stale wzrastającą rolę funkcji kompensacyjnej prawa karnego⁹. Komentatorzy tej regulacji wskazują, że realizacji tej funkcji służy:

- 1) przeobrażenie omawianej konstrukcji ze środka karnego w środek kompensacyjny, co akcentuje jego cywilistyczny charakter;
- 2) wprowadzenie reguły, iż środek ten jest orzekany według przepisów prawa cywilnego, w tym z uwzględnieniem okresów przedawnienia przewidzianych w kodeksie cywilnym;
- 3) wyłączenie omawianego środka spod działania dyrektyw wymiaru kary i środków karnych, opisanych w art. 53, 54 § 1 i 55 k.k.;
- 4) podwyższenie wartości nawiązki do kwoty 200 000 zł;
- 5) poszerzenie kręgu podmiotów uprawnionych, na rzecz których może być orzeczona nawiązka, tj. osób najbliższych pokrzywdzonego¹⁰.

Na wzmocnienie funkcji kompensacyjnej tego środka ukierunkowane są także inne szczegółowe regulacje, które mają wymusić jego wykonanie (opisane m.in. w art. 75 k.k. i art. 90 k.k.).

Takie szerokie ujęcie omawianego środka spowodowało, że zbyt liczne stały się przepisy kodeksu postępowania karnego, regulujące tzw. powództwo adhezyjne, zostały one więc uchylone (rozdział 7 k.p.k.). Zbędny stał się również art. 415 § 4 k.p.k., który uprawniał sąd do orzeczenia z urzędu odszkodowania na rzecz pokrzywdzonego. Funkcję tego przepisu przejął obecny art. 46 § 1 k.k., stąd też unormowanie to zostało derogowane.

Prezentowany środek może być orzeczony obok kary, jak i samoistnie. Ten drugi wypadek będzie miał miejsce, gdy sąd odstąpi od wymierzenia kary uznając, że zastosowanie środka kompensacyjnego będzie wystarczające dla osiągnięcia jej celów. Rozwiązanie takie jest dopuszczalne po spełnieniu przesłanek opisanych w art. 59, 60 § 7, 60a lub art. 61 k.k.¹¹.

⁷ Dz. U. z 2015 r. poz. 396.

⁸ Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2393, Sejm VII Kadencji, dostępny pod adresem internetowym: <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2393>

⁹ M. Królikowski, R. Zawłocki. 2015. „Prawo karne”, s. 364, Warszawa: C.H. Beck. W literaturze można spotkać jednak pogląd, iż mimo zmian dokonanych z dniem 1 lipca 2015 r., analizowany środek realizuje nadal inne funkcje prawa karnego, a zwłaszcza prewencyjną, zarówno w odniesieniu do sprawcy (prewencja indywidualna), jak i do ogółu społeczeństwa (prewencja generalna). Uzasadnia się, że zobowiązanie sprawcy przestępstwa do naprawienia szkody może wzbudzić w nim przekonanie o nieopłacalności takiego czynu, a tym samym zniechęcić do jego popełnienia w przyszłości. Nałożenie takiej powinności spełnia także funkcję sprawiedliwościową, zaspokaja bowiem społeczne poczucie sprawiedliwości. K. Szczucki. 2015, w: „Kodeks karny. Część ogólna”, t. II, Komentarz, art. 32–116, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), s. 151, Warszawa: C.H. Beck.

¹⁰ Por. M. Iwański, M. Jakubowski, K. Pałka. 2015, w: „Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz”, W. Wróbel (red.), s. 182, Kraków: Krakowski Instytut Prawa Karnego Fundacja.

¹¹ Por. D. Szeleszczuk. 2015, w: A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), „Kodeks karny. Komentarz”, s. 421, Warszawa: C.H. Beck; K. Szczucki. 2015, w: M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), „Kodeks karny. Część ogólna”, t. II, Komentarz, art. 32–116, s. 150, Warszawa: C.H. Beck.

Omawiany środek nie może być jednak utożsamiany z obowiązkiem zwrotu pokrzywdzonemu przedmiotów pochodzących z przestępstwa (np. kradzieży). Jeśli jednak zwrot taki nastąpi przed orzeczeniem analizowanego środka, będzie to miało znaczenie dla ustalenia wartości szkody, a tym samym wpłynie na zakres obowiązku jej naprawienia¹².

Po tych wstępnych ustaleniach można przejść do bliższego przedstawienia nowej konstrukcji omawianego środka kompensacyjnego. Ze względu na ograniczone ramy opracowania zostanie jednak pominięta tematyka nawiazki, o której stanowi art. 46 § 2 k.k. oraz możliwości dochodzenia roszczeń regresowych wobec ubezpieczyciela. Zagadnienia te będą przedmiotem rozważań w odrębnym artykule.

2. Zmiana charakteru obowiązku naprawienia szkody i zadośćuczynienia oraz jej konsekwencje

Jak wspomniano, w wyniku nowelizacji kodeksu karnego, która weszła w życie z dniem 1 lipca 2015 r., nastąpiła zmiana w zakresie charakteru prawnego omawianego środka. Dotąd należał on do kategorii środków karnych, co powodowało, że jego orzeczenie miało na celu realizację różnorodnych funkcji, nie tylko kompensacyjnej, ale w szczególności represyjnej i prewencyjnej. Za taką interpretacją przemawiało również odwołanie się do art. 56 k.k., który nakazywał uwzględnić dyrektywy sędziowskiego wymiaru kary, stosowane przy orzekaniu kar i innych środków karnych (a zwłaszcza zalecenia wynikające z art. 53 k.k.¹³). Obecnie obowiązek naprawienia szkody i zadośćuczynienia został wyjęty spod tej regulacji, co oznacza, że orzekając środek kompensacyjny opisany w art. 46 k.k. sąd nie kieruje się tymi dyrektywami (np. stopniem winy sprawcy, nie bierze pod uwagę względów prewencji indywidualnej i generalnej¹⁴). Ponadto z tytułu rozdziału Va kodeksu karnego „Przepadki i środki kompensacyjne”, w którym znajduje się art. 46 k.k., wynika, że akcentowana jest funkcja kompensacyjna, na dalszym planie pozostają zaś inne cele środków penalnych. W piśmiennictwie wskazuje się więc, że „*głównym celem nowelizacji k.k. w tym zakresie jest jednoznaczne przesądzenie o cywilnoprawnym charakterze omawianej instytucji, a zatem o prymacie funkcji kompensacyjnej nad represyjną*”¹⁵. Teza ta ma istotne znaczenie dla wykładni prezentowanych unormowań i w efekcie do sfery ich zastosowania, a w szczególności posłużenia się przepisami prawa cywilnego, dotyczącymi odszkodowania i zadośćuczynienia, ujętymi zarówno w kodeksie cywilnym, jak i w innych aktach prawa prywatnego, regulujących odpowiedzialność za wyrządzenie szkody lub krzywdy¹⁶. Jednakże nie oznacza to bezpośredniego stosowania wszystkich przepisów i konstrukcji prawa cywilnego. Orzeczenie omawianego środka następuje bowiem w procedurze karnej, wymaga więc

¹² Por. M. Królikowski, R. Zawłocki, „Prawo...”, s. 365.

¹³ Por. np. wyrok SA w Katowicach z 12 grudnia 2014 r., II AKa 346/14 (Prokuratura i Prawo, wkł. 2015/9/29). Z kolei Sąd Apelacyjny w Warszawie, w wyroku z 3 lipca 2013 r., II AKa 197/13 (LEX nr 1350433), *expressis verbis* wskazał, że „*środek karny z art. 46 k.k. ma nie tylko charakter kompensacyjny, ale i represyjny*”. W podobnym duchu wypowiedział się Sąd Najwyższy, który w wyroku z 23 lipca 2009 r., V KK 124/09 (LEX nr 519632), jako priorytetową podawał funkcję represyjną omawianego środka, na drugim miejscu zaś pozostawiał jego funkcję kompensacyjną.

¹⁴ J. Majewski. 2015. „Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015”, s. 142, Warszawa: Wolters Kluwer business.

¹⁵ M. Iwański, M. Jakubowski, K. Pałka, w: „Nowelizacja...”, s. 181.

¹⁶ J. Majewski, „Kodeks...”, s. 143.

uwzględnienia specyficznych rozwiązań karnistycznych¹⁷. Na przykład wykluczona jest odpowiedzialność na zasadach ryzyka, a sprawcy trzeba przypisać stronę podmiotową, charakterystyczną dla danego typu rodzajowego przestępstwa (np. sąd karny nie może orzec obowiązku naprawienia szkody spowodowanej w wyniku nieumyślnego zniszczenia mienia, gdyż prawo karne zna jedynie umyślną odmianę tego czynu)¹⁸. Dla porządku należy jednak nadmienić, że omawiana zmiana nie powoduje możliwości stosowania podczas procesu karnego przepisów postępowania cywilnego. Z art. 46 § 1 k.k. wynika bowiem, że do orzekania analizowanego środka znajdują zastosowanie unormowania jedynie materialnego prawa cywilnego.

Nie analizując zagadnień cywilistycznych, można sygnalizacyjnie podać konsekwencje prezentowanej nowelizacji, a w tym w zakresie interpretacji zmienionych przepisów z uwzględnieniem modyfikacji charakteru prawnego omawianego środka.

Na gruncie poprzedniego stanu prawnego budziło wątpliwość, czy sąd karny powinien brać pod uwagę art. 363 § 1 k.c., z którego wynika, że o sposobie naprawienia szkody decyduje co do zasady poszkodowany. Można było wówczas spotkać pogląd, że ze względu na mieszany charakter omawianego środka (mającego również funkcje penalne), powołanie się wprost na ten przepis nie powinno mieć miejsca. Jak to ujął Sąd Apelacyjny w Katowicach, „*orzekając o obowiązku naprawienia szkody, Sąd nie może bezkrytycznie cedować na pokrzywdzonego uprawnienia do określenia zakresu i sposobu naprawienia szkody*”¹⁹. W świetle obowiązującej regulacji wydaje się, że decydemem powinien być pokrzywdzony (lub inna osoba uprawniona, występująca z wnioskiem o orzeczenie analizowanego środka)²⁰. Takie kompetencje posiada on nie tylko wtedy, gdy nałożenie obowiązków opisanych w art. 46 § 1 k.k. następuje w trybie wnioskowym, ale również, gdy sąd działa z urzędu. Interpretacja ta jest spójna z celem tego środka, którym jest jak najpełniejsza kompensata poniesionych szkód i krzywd.

Kolejne zagadnienie dotyczyło możliwości orzeczenia obowiązku odszkodowania, obejmującego również odsetki. Na gruncie poprzedniego stanu prawnego w orzecznictwie²¹ i doktrynie²² odrzucano taką możliwość. Obecnie wydaje się, że dopuszczalne jest zasądzenie odsetek. Warto bowiem zauważyć, że po pierwsze – takie rozwiązanie będzie zgodne z intencją ustawodawcy, dążącego do maksymalnego zaspokojenia roszczeń pokrzywdzonego, a po wtóre – jest to konsekwencja uchylecia przepisów procedury karnej, dotyczących powództwa adhezyjnego. W jego przypadku istniała możliwość orzeczenia odsetek. Mając na względzie, że unormowania te zostały derogowane w wyniku nowelizacji dokonanej z dniem 1 lipca 2015 r., ich funkcję przejął analizowany środek

¹⁷ Na zagadnienie to zwrócił uwagę Sąd Najwyższy w postanowieniu z 11 maja 2012 r., IV KK 365/11 (Biul. PK 2012/8/20-21), w którym wyjaśnił, że „*przepisy prawa cywilnego mają zastosowanie przy orzekaniu obowiązku naprawienia szkody jako środka karnego, o ile przepisy prawa karnego nie zawierają odrębnego unormowania oraz gdy ich stosowanie nie pozostaje w sprzeczności z naturą karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody.*” Orzeczenie to zachowuje aktualność.

¹⁸ Por. K. Szczucki. 2015, w: „Kodeks karny. Część ogólna”, t. II. Komentarz, art. 32–116, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), s. 153, Warszawa: C.H. Beck.

¹⁹ Wyrok z 12 grudnia 2014 r., II AKA 346/14 (Prokuratura i Prawo – wkł. 2015/9/29).

²⁰ J. Majewski, „Kodeks...”, s. 148.

²¹ Wyrok SN z 1 lutego 2011 r., III KK 243/10 (OSNwSK 2011/1/204); zob. także: wyrok SN z 17 lipca 2014 r., III KK 54/14 (OSNKW 2015/1/4); wyrok SN z 3 kwietnia 2014 r., V KK 76/14 (LEX nr 1458723); wyrok SA w Szczecinie z 13 lutego 2014 r., II AKA 8/14 (KZS 2014/7-8/87).

²² Zob. np. Z. Sienkiewicz. 2004, w: „Kodeks karny. Komentarz”, O. Górniok (red.), s. 142, Warszawa.

kompensacyjny. Wykładnia celowościowa i systemowa wiedzie więc do wniosku o możliwości zasądzenia w ramach tego środka obowiązku naprawienia szkody, która obejmuje również odsetki²³.

Aktualnie nie budzi wątpliwości możliwość stosowania wprost art. 362 k.c. Już pod rządami poprzednich przepisów w orzecznictwie²⁴ i doktrynie²⁵ wyrażano pogląd o możliwości wykorzystania tego unormowania przez sąd karny. Tym bardziej więc stanowisko to jest trafne obecnie, odpowiada bowiem założeniom aksjologicznym i teleologicznym obowiązującej regulacji, zawartej w art. 46 k.k.²⁶ W efekcie zasądzone odszkodowanie, jak i zadośćuczynienie może być odpowiednio pomniejszone ze względu na przyczynienie się poszkodowanego (pokrzywdzonego).

Kolejne wątpliwości dotyczyły możliwości zastosowania odpowiedzialności solidarnej, a więc odwołania się do art. 422 oraz 441 k.c. Początkowo zarówno w piśmiennictwie, jak i w judykaturze pojawił się pogląd wykluczający takie rozwiązanie. Na przykład, zdaniem Sądu Apelacyjnego w Lublinie, pomimo że przy orzekaniu omawianego środka (wówczas karnego), sąd był zobligowany do stosowania przepisów prawa cywilnego, to środek ten „nie może być orzeczony solidarnie, gdyż wynika to z istoty środka karnego występującego bądź obok kary zasadniczej, bądź też może być w niektórych przypadkach orzeczony samoistnie”²⁷. W literaturze zaś uzasadniano, że odpowiedzialność solidarna pozostawałaby w sprzeczności z gwarancyjną zasadą indywidualizacji odpowiedzialności karnej (art. 21 § 1 k.k.) i indywidualizacji orzekania kar i środków karnych (art. 55 k.k.)²⁸. Jednakże w niektórych judykatach wyrażano pogląd o dopuszczalności stosowania odpowiedzialności solidarnej²⁹. *Expressis verbis* za możliwością taką opowiedział się Sąd Apelacyjny we Wrocławiu, który podkreślił, że „przy orzekaniu środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody na podstawie art. 46 § 1 k.k. wobec sprawcy przestępstwa paserstwa z art. 291 § 1 k.k. ma zastosowanie art. 422 k.c.”³⁰. W podobnym duchu wypowiedział się Sąd Apelacyjny w Białymstoku, który uznał, że odpowiedzialnym za naprawienie szkody może być również podżegacz (art. 18 § 2 k.k.), jak i pomocnik (art. 18 § 3 k.k.)³¹. Wykładnia taka jest tym bardziej trafna na gruncie obecnego kształtu omawianego środka. W doktrynie podnosi się więc, że obecnie nie ma przeszkód w stosowaniu cywilistycznej konstrukcji odpowiedzialności solidarnej, wynikającej z art. 441 k.c., a także dyspozycji art. 422 k.c.³². Ta ostatnia może być wykorzystana w przypadku współdziałania przestępczego (art. 18 k.k.). Odpowiedzialnym może być także paser³³. W tym miejscu warto jednak zwrócić uwagę, że w kodeksie karnym spenalizowane jest zarówno paserstwo umyślne (art. 291 k.k.), jak i nieumyślne

²³ D. Szeleszczuk. 2015, w: „Kodeks karny. Komentarz”, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), s. 423 i lit. tam podana, Warszawa: C.H. Beck; J. Majewski, „Kodeks...”, s. 146.

²⁴ Por. wyrok SA w Poznaniu z 7 lutego 2013 r., II Aka 292/12 (LEX nr 1307478).

²⁵ Zob. np. R. Góral. 2002., „Kodeks karny. Praktyczny komentarz”, s. 93, Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich; A. Marek, „Prawo ...”, s. 291.

²⁶ Por. K. Szczucki, w: M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), „Kodeks...”, s. 155.

²⁷ Wyrok z 26 października 2000 r., II Aka 133/00 (Prokuratura i Prawo – wkł. 2002/1/18).

²⁸ M. Szewczyk. 2004, w: „Kodeks karny. Komentarz”, t. I, A. Zoll (red.), s. 775 i lit. tam podana, Kraków: Zakamycze.

²⁹ Zob. np. uchwałę SN z 13 grudnia 2000 r., I KZP 40/00 (OSNKW 2001/1-2/2).

³⁰ Wyrok z 16 października 2013 r., II Aka 312/13 (LEX nr 1392147).

³¹ Wyrok SA w Białymstoku z 23 października 2014 r., II Aka 175/14 (LEX nr 1602863).

³² M. Iwański, M. Jakubowski, K. Pałka. 2015, w: „Nowelizacja...”, s. 194.

³³ Por. J. Majewski, „Kodeks...”, s. 147. W doktrynie można spotkać stanowisko, iż względem pasera brak podstaw do orzeczenia omawianego środka. W myśl bowiem art. 422 k.c. odpowiedzialną jest m.in. osoba, która skorzystała z wyrządzonej drugiemu szkody. Z kolei z art. 46 § 1

(art. 292 k.k.). Natomiast prawo cywilne zawęża odpowiedzialność jedynie do postępowania umyślnego (świadomego skorzystania z wyrządzonej drugiemu szkody – art. 422 k.c.). Przy orzekaniu omawianego środka należałoby więc ograniczyć go tylko do paserstwa umyślnego.

W okresie obowiązywania poprzedniego stanu prawnego w judykaturze budziło kontrowersje wykorzystanie konstrukcji miarkowania, o której mowa w art. 440 k.c. Na przykład, Sąd Najwyższy w postanowieniu z 10 października 2013 r.³⁴ uznał, że „*miarkowanie odszkodowania z tytułu zadośćuczynienia za doznaną krzywdę sytuacją majątkową sprawcy jest sprzeczne z istotą tej instytucji*”. Podobny pogląd wyraził Sąd Apelacyjny w Szczecinie, który wskazał, że „*sytuacja materialna oskarżonego nie może mieć wpływu na wymiar orzeczonego środka karnego*”³⁵. W innym swym rozstrzygnięciu Sąd ten wykluczył możliwość miarkowania w przypadku popełnienia czynu umyślnie, uznając, że w takim wypadku byłoby ono sprzeczne z zasadami współżycia społecznego³⁶. Odmienne zapatrywanie przedstawił Sąd Apelacyjny w Katowicach. W wyroku z 11 lutego 2013 r. uznał, że „*przy kształtowaniu jego wysokości [odszkodowania – dop. autora] niezależnie od rozmiaru ujemnych następstw przestępstwa, należy uwzględnić warunki osobiste oskarżonego, w tym też możliwości materialne, pozwalające na stosowne miarkowanie takiego środka*”³⁷. Obecnie zmiana charakteru analizowanego środka może prowadzić do wniosku o możliwości powołania się wprost na art. 440 k.c.³⁸. W doktrynie można jednak spotkać głosy przeciwne. Argumentuje się, że rozwiązanie takie pozostawałoby w sprzeczności z aksjologią omawianego unormowania. Popełnienie przestępstwa nacechowane jest bowiem na tyle dużym ładunkiem naganności (por. art. 1 § 2 k.k.), że wyklucza możliwość odwołania się do przesłanek ograniczenia obowiązku naprawienia szkody, o których mowa w art. 440 k.c. Innymi słowy, w takim wypadku zasady współżycia społecznego zawsze będą przemawiały za pełnym odszkodowaniem. Abstrahując od kategoryczności tego poglądu (wydaje się, że trudno formułować abstrakcyjne stanowisko, należy pozostawić zaś możliwość oceny sądowej *in concreto*), niewątpliwie interpretacja taka jest zgodna z *ratio legis* prezentowanego środka, jakim jest pełne skompensowanie poniesionych szkód i krzywd, spowodowanych przestępstwem³⁹.

Omawiana nowelizacja art. 46 k.k. przesądziła *expressis verbis* kwestie przedawnienia. W świetle poprzedniej regulacji do analizowanych obowiązków nie stosowano przepisów o przedawnieniu roszczeń. Zakaz ten został jednak zlikwidowany. Oznacza to, że obecnie do roszczeń o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie wprost znajdują zasto-

k.k. wynika, że środek kompensacyjny może być orzeczony jedynie wobec osoby, która wyrządziła szkodę, a nie z niej skorzystała. K. Szczucki, w: M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), „Kodeks...”, s. 153.

³⁴ V KK 130/13 (LEX nr 1402695). Por. także postanowienie SN z 11 maja 2012 r., IV KK 365/11 (Biul. PK 2012, nr 8, s. 20–21), w którym Sąd ten podkreślił, że: „*przepis art. 440 k.c. zawierający dyrektywę dotyczącą miarkowania odszkodowania nie nadaje się do przeniesienia na grunt prawa karnego, albowiem odwoływanie się przez sąd karny do zasad współżycia społecznego nie jest konieczne, a stan majątkowy sprawcy i pokrzywdzonego powinien być uwzględniony w związku z oceną in concreto zadań profilaktyczno-wychowawczych nakładanego obowiązku naprawienia szkody*”.

³⁵ Wyrok z 25 czerwca 2014 r., II AKa 118/14 (KZS 2014/12/63).

³⁶ Wyrok SA w Szczecinie z 9 stycznia 2013 r., II AKa 236/12 (LEX nr 1271983).

³⁷ II AKa 268/12 (Biul.SAKa 2013/3/8).

³⁸ Por. J. Majewski, „Kodeks...”, 146; K. Szczucki, w: M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), „Kodeks...”, s. 156.

³⁹ M. Iwański, M. Jakubowski, K. Pałka, w: „Nowelizacja...”, s. 194.

sowanie przepisy o przedawnieniu, ujęte w prawie cywilnym (art. 819 § 3 i art. 442¹ k.c.). Natomiast utrzymano zasadę, że nie stosuje się przepisów dotyczących renty, jej dochodzenie może więc nastąpić jedynie w procedurze cywilnej.

3. Przesłanki orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia – art. 46 § 1 k.k.

3.1. Przesłanki formalne

Orzeczenie prezentowanego środka kompensacyjnego może nastąpić na wniosek albo z urzędu. W pierwszym przypadku z wnioskiem może wystąpić pokrzywdzony lub inna uprawniona osoba. *Prima facie* rozwiązanie to nie uległo zmianie w porównaniu do tekstu pierwotnego. Jednakże unormowanie to należy interpretować z uwzględnieniem odpowiednich przepisów kodeksu postępowania karnego, określających pojęcie pokrzywdzonego. W myśl art. 49 § 1 k.p.k., pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Warto jednak zwrócić uwagę, że skutek noweli kodeksu, dokonanej z dniem 1 lipca 2015 r., uległ zmianie § 2 tego artykułu. Do kategorii pokrzywdzonych włączono także inne jednostki organizacyjne, którym odrębne przepisy przyznają zdolność prawną, czyli tzw. ułomne osoby prawne. W konsekwencji pokrzywdzonym mogą być również w szczególności spółki osobowe prawa handlowego. Ponadto, w przypadku instytucji lub wspomnianych jednostek organizacyjnych, którym w wyniku przestępstwa wyrządzono szkodę w mieniu, prawa pokrzywdzonego mogą wykonywać organy kontroli państwowej, które w zakresie swojego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania. Uprawnienie to powstaje jednak tylko wówczas, gdy w imieniu tych instytucji i jednostek nie działają ich organy (art. 49 § 4 k.p.k.). Poza tym należy uwzględnić nowe brzmienie art. 52 § 1 k.p.k., który określa krąg podmiotów wykonujących uprawnienia pokrzywdzonego po jego śmierci. Obecnie w grupie tej mieszczą się nie tylko osoby najbliższe (w rozumieniu art. 115 § 11 k.k.), ale także osoby pozostające na utrzymaniu pokrzywdzonego. Podmioty te należy traktować jako owe „*inne uprawnione osoby*”, o których stanowi art. 46 § 1 k.k.

Kompetencje do złożenia wniosku o orzeczenie omawianego środka kompensacyjnego posiada także prokurator (art. 49a k.p.k.)⁴⁰. Uprawnienie takie przysługuje mu również po śmierci pokrzywdzonego. Przy czym w takim wypadku prokurator może wystąpić z omawianym wnioskiem, gdy brak osoby najbliższej lub osoby, która pozostawała na utrzymaniu pokrzywdzonego, ewentualnie nie ujawniono takich osób (art. 52 § 1 *in fine* k.p.k.).

Wniosek powinien spełniać wymogi określone w art. 119 k.p.k. Wnioskodawca powinien więc podać wartość szkody i czy domaga się naprawienia jej w całości, czy w części, a jeśli tak, to w jakiej, a także określić sposób naprawienia⁴¹, oraz czy żąda zadośćuczynienia (ewentualnie orzeczenia obu tych obowiązków). Wniosek ten nie musi jednak odpowiadać wymaganiom pozwu.

⁴⁰ W wyroku z 28 maja 2014 r., II AKa 85/14 (LEX nr 1474573) Sąd Apelacyjny w Lublinie podkreślił, że „wniosek o naprawienie szkody może, obok pokrzywdzonego, złożyć również prokurator, który ma w tym zakresie w pełni samodzielną pozycję”.

⁴¹ Por. D. Szeleszczuk, 2015, w: „Kodeks karny. Komentarz”, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), s. 423, Warszawa: C.H. Beck.

Kodeks nie nakazuje złożenia takiego wniosku w formie pisemnej. Możliwe jest więc jego złożenie ustnie do protokołu⁴². Ustawodawca wprowadził jednak końcowy termin, w jakim czynność taka może być wykonana. Może to nastąpić do zamknięcia przewodu sądowego na rozprawie głównej. Jest to termin prekluzyjny, który nie może być przywrócony⁴³. Ponadto w judykaturze podkreśla się, że przekroczenie wspomnianego terminu pozbawia również możliwości domagania się przez pokrzywdzonego (lub inne uprawnione osoby) zasądzenia nawiązki, na zasadzie art. 46 § 2 k.k.⁴⁴. W szczególności więc podmioty te nie mogą wystąpić z omawianym wnioskiem na etapie postępowania odwoławczego. W literaturze podnosi się jednak, że ograniczenie to dotyczy jedynie trybu wnioskowego. Nie ma zatem przeszkód, by środek ten został orzeczony w postępowaniu drugoinstancyjnym przez sąd działający z urzędu (w omawianym przypadku nie stosuje się zasady zakazu *reformationis in petus*, zasądzenie analizowanego środka jest bowiem nakierowane na kompensatę poniesionych szkód i krzywd, a nie na wyrządzenie dolegliwości sprawy)⁴⁵.

Złożenie wniosku w przepisowym terminie obliguje sąd do orzeczenia omawianych obowiązków. Jednakże powinność ta nie ma charakteru bezwzględnego. W przypadku, gdy spełnione są przesłanki art. 46 § 2 k.k., sąd zamiast tych obowiązków może orzec nawiązkę.

3.2. Przesłanki materialne

Podstawowym warunkiem orzeczenia omawianego środka jest skazanie sprawcy za czyn, w wyniku którego powstała szkoda lub krzywda. Po pierwsze więc, konieczne jest wydanie wyroku skazującego „w którym stwierdza się winę oskarżonego”⁴⁶. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, „wyrokiem skazującym [...] jest wyrok, w którym następuje przypisanie oskarżonemu przestępstwa i rozstrzygnięcie co do kary i środków karnych”⁴⁷. W literaturze przyjmuje się, że na równi z wyrokiem skazującym należy traktować odstąpienie od wymierzenia kary (orzeczone m.in. na podstawie art. 59 k.k.)⁴⁸.

W doktrynie dyskusyjne było, czy omawiany środek może być orzeczony także w przypadku warunkowego umorzenia postępowania. Zdaniem Z. Gostyńskiego, nie jest to jednak dopuszczalne, gdyż warunkowe umorzenie postępowania nie mieści się w pojęciu skazania, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k.⁴⁹. Sąd, stosując taki środek probacyjny, może natomiast orzec, jako jeden z obowiązków wykonywanych w okresie próby, powinność naprawienia szkody w całości albo w części, a w miarę możliwości również

⁴² Z. Sienkiewicz. 2004, w: „Kodeks karny. Komentarz”, O. Górniok (red.), s. 142, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis. Zob. także wyrok SA w Warszawie z 26 czerwca 2002 r., II AKa 219/02 (OSA 2003/1/3).

⁴³ Por. np. wyrok SN z 28 lipca 2010 r., II KK 291/09 (LEX nr 619628); wyrok SA w Krakowie z 28 grudnia 2012 r., II AKa 240/12 (KZS 2013/2/44); R.A. Stefański, w: R.A. Stefański, „Kodeks ...”, s. 357.

⁴⁴ Wyrok SA we Wrocławiu z 23 kwietnia 2014 r., II AKa 89/14 (LEX nr 1467022).

⁴⁵ M. Iwański, M. Jakubowski, K. Pałka, w: „Nowelizacja ...” s. 185.

⁴⁶ Por. wyrok SN z 16 kwietnia 2015 r., II KK 321/14 (Prokuratura i Prawo – wkł. 2015/9/1).

⁴⁷ Wyrok z 7 kwietnia 2004 r., V KK 337/03 (OSNwSK 2004/1/700).

⁴⁸ R.A. Stefański. 2015, w: „Kodeks karny. Komentarz”, s. 356 i lit. tam podana, Warszawa: C.H. Beck; D. Szeleszczuk, w: A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), „Kodeks ...”, s. 422.

⁴⁹ Z. Gostyński. 1999. „Obowiązek naprawienia szkody w nowym ustawodawstwie karnym”, s. 88, Kraków: Zakamycze. Zob. także: D. Szeleszczuk, w: A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), „Kodeks ...”, s. 422.

obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, albo zamiast tych obowiązków orzeka nawiązkę (art. 67 § 3 k.k.)⁵⁰.

Warto podkreślić, że ustawodawca nie ogranicza możliwości zastosowania tego środka jedynie do czynów umyślnych. *A contrario* może więc on być zasądzony także w przypadku skazania za przestępstwo nieumyślne⁵¹. Interpretacja taka ma doniosłe znaczenie praktyczne, gdyż wiedzie do wniosku, że dopuszczalne jest orzeczenia omawianego środka np. w przypadku szkód i krzywd spowodowanych w wyniku przestępstw przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji (a zwłaszcza wskutek wypadku komunikacyjnego – art. 177 k.k.) oraz przeciwko życiu lub zdrowiu w typie nieumyślnym, będących następstwem błędu medycznego (np. art. 156 § 2 k.k. – ciężki uszczerbek na zdrowiu, art. 160 § 3 k.k. – narażenie na niebezpieczeństwo utraty życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu).

Po wtóre, zasądzenie prezentowanych obowiązków może dotyczyć tylko tych szkód lub krzywd, które powstały na skutek przestępstwa, za które został skazany sprawca. Oznacza to, że zakres kompensaty zostanie wyznaczony zbiorem znamion danego typu rodzajowego przestępstwa, które było przedmiotem aktu oskarżenia i za które doszło do skazania. Obowiązek naprawienia szkody lub krzywdy jest zatem limitowany skutkami w postaci naruszenia dobra prawnego, powstałymi w wyniku przestępstwa, za które został skazany sprawca. Nie jest jednak konieczne, by szkoda stanowiła zamię danego typu rodzajowego czynu zabronionego (np. zniszczenie mienia, kradzież, wypadek komunikacyjny itd.), za który doszło do skazania. Musi być ona jednak bezpośrednim następstwem takiego przestępstwa (w tym również formalnego, np. uszczerbek na zdrowiu spowodowany zaniechaniem niesienia pomocy w warunkach art. 162 k.k.)⁵².

Po trzecie, szkoda lub krzywda musi pozostawać w związku przyczynowym z czynem, którego dopuścił się skazany. Mając na względzie, iż w omawianym obszarze stosuje się wprost przepisy prawa cywilnego, należy sięgnąć do koncepcji adekwatnego związku przyczynowego, wyrażonej w art. 361 § 1 k.c.⁵³.

Kolejnym warunkiem materialnym zastosowania analizowanego środka jest wyrządzenie szkody lub krzywdy. Mając na względzie, że terminy te należy wyklądać cywilistycznie, do ich wyjaśnienia służy piśmiennictwo i orzecznictwo z tej dziedziny prawa. Nie referując więc bliżej tego zagadnienia, można jedynie nadmienić, że szkoda obejmuje zarówno faktyczny uszczerbek (*damnum emergens*), jak i utracone korzyści (*lucrum cessans*) – art. 361 § 2 k.c.⁵⁴. Z kolei, przez krzywdę należy rozumieć uszczerbek niemajątkowy, cierpienia moralne, fizyczne, które zostały spowodowane przestępstwem. Ustalanie zakresu krzywdy następuje na zasadach określonych w doktrynie i ju-

⁵⁰ Por. J. Majewski, „Kodeks...”, s. 143.

⁵¹ Por. wyrok SA w Poznaniu z 19 września 2013 r., II AKa 159/13 (LEX nr 1381505). Pogląd taki był formułowany w doktrynie już pod rządami poprzedniego stanu prawnego; zob. np. Z. Sienkiewicz. 2000, w: „Kodeks karny. Komentarz”, t. II, M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, s. 66, Gdańsk: Wydawnictwo Arche s.c.; A. Marek, „Komentarz...”, s. 140; J. Wojciechowski. 2000. „Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo”, s. 117, Warszawa: Librata oraz w najnowszej literaturze: R.A. Stefański, w: „Kodeks ...”, s. 356; D. Szeleszczuk, w: A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), „Kodeks ...”, s. 422.

⁵² D. Szeleszczuk, w: A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), „Kodeks ...”, s. 422; K. Szczucki, w: M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), „Kodeks...”, s. 154.

⁵³ J. Majewski, „Kodeks...”, s. 145.

⁵⁴ Por. np. uchwałę SN z 21 czerwca 1995 r., I KZP 22/95 (OSNKW 1995/9-10/58); wyrok SA w Katowicach z 13 marca 2013 r., II AKa 486/12 (Prokuratura i Prawo – wkł. 2013/10/22); R.A. Stefański, w: „Kodeks ...”, s. 356; D. Szeleszczuk, w: A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), „Kodeks ...”, s. 423; K. Szczucki, w: M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), „Kodeks...”, s. 154.

dyktaturze prawa cywilnego, aczkolwiek z adekwatnym uwzględnieniem kwestii karnistycznych. Jako instrukcyjny w tym zakresie można przywołać wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie, w którym wskazano, że „w razie śmierci osoby bliskiej, na rozmiar krzywdy wpływ mają przede wszystkim: dramatyzm doznań osoby bliskiej, poczucie osamotnienia i pustki, cierpienia moralne i wstrząs psychiczny wywołany śmiercią osoby najbliższej, tudzież rodzaj i intensywność więzi łączącej pokrzywdzonego ze zmarłym”⁵⁵. W doktrynie postuluje się, by przy omawianym wartościowaniu wykorzystywać zobiektywizowany model pokrzywdzonego i w oparciu o niego zbadać zakres potencjalnych cierpień. Sąd powinien więc skorzystać z wzorca osoby „o normalnym emocjonalnym życiu wewnętrznym”⁵⁶.

W myśl art. 46 § 1 k.k., omawiany środek może polegać na obowiązku naprawienia szkody „lub” zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Użycie spójnika alternatywy zwykłej skutkuje możliwością zastosowania tylko jednego z tych obowiązków, możliwe jest jednak zasądzenie ich obu jednocześnie⁵⁷.

W judykaturze nie budzi wątpliwości, że zastosowanie omawianego środka może nastąpić tylko wówczas, gdy w chwili orzekania szkoda (krzywda) faktycznie istnieje⁵⁸. *A contrario* można przyjąć, że jeśli przed wydaniem wyroku przez sąd karny wystąpiły zdarzenia, które doprowadziły do zaspokojenia roszczeń pokrzywdzonego, orzeczenie środka z art. 46 k.k. nie będzie już dopuszczalne. W szczególności więc sprawca może naprawić szkodę osobiście, ewentualnie może zostać ona naprawiona poprzez zapłatę odszkodowania przez ubezpieczyciela sprawcy⁵⁹. Możliwe jest również skorzystanie z konstrukcji *compensatio lucri cum damno*. Na przykład, jeśli pokrzywdzony czynem godzącym w jego zdrowie uzyskał odszkodowanie od ubezpieczyciela, z którym zawarł umowę, to otrzymane na tej drodze świadczenie powinno być uwzględnione przy określaniu wartości szkody, podlegającej naprawieniu na podstawie art. 46 § 1 k.k.⁶⁰.

Należy jednak podkreślić, że w obecnym modelu ustawodawca nakazuje możliwe najpełniejsze zaspokojenie roszczeń pokrzywdzonego. Możliwa jest więc sytuacja, w której szkoda zostanie naprawiona jedynie częściowo (np. tylko do wysokości sumy gwarancyjnej). Wówczas w pozostałym zakresie możliwe jest orzeczenie analizowanego środka⁶¹. *A contrario* nie jest w takim wypadku dopuszczalne zasądzenie obowiązku naprawienia szkody w całości, gdyż prowadziłoby to do bezpodstawnego wzbogacenia pokrzywdzonego⁶². Nie jest także wykluczona sytuacja, w której, co prawda, pokrzywdzony uzyska pełne odszkodowanie (lub w inny sposób zostanie naprawiona szkoda), jednakże nie zostanie skompensowana krzywda, wyrządzona przestępstwem. Wówczas omawiany środek powinien być ograniczony jedynie do zasądzenia zadośćuczynienia. *Mutatis mutandis* rozumowanie to dotyczy sytuacji odwrotnej.

⁵⁵ Wyrok z 21 maja 2015 r., II AKA 64/15 (OSASz 2015/3/5-20).

⁵⁶ J. Matys. 2010. „Model zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody niemajątkowej w kodeksie cywilnym”, s. 287, Warszawa: Wolters Kluwer.

⁵⁷ Por. postanowienie SN z 9 lipca 2013 r., II KK 161/13 (OSNKW 2013/11/95).

⁵⁸ Por. np. wyrok SN z 18 lutego 2015 r., II K 27/15 (Prokuratura i Prawo – wkł. 2015/5/2).

⁵⁹ A. Marek. 1999. „Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna”, s. 141, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze; tenże, „Prawo ...”, s. 292.

⁶⁰ M. Kaliński. 2014. „Szkoda na mieniu i jej naprawienie”, s. 479, Warszawa: C.H. Beck.

⁶¹ Na zagadnienie to zwrócił uwagę Sąd Najwyższy, który w wyroku z 29 marca 2011 r. (III KK 392/10, LEX nr 794161), wyjaśnił, że: „Naprawienie szkody, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k., to w szczególności wyrównanie straty, którą poszkodowany poniósł. Sąd karny musi uwzględnić w chwili wyrokowania rozmiary pokrytej już szkody, w szczególności wartość uprzednio odzyskanego w stanie niepogorszonym mienia”.

⁶² Por. wyrok SN z 25 czerwca 2015 r., II KK 171/15 (LEX nr 1750143).

Negatywną przesłanką zastosowania środka kompensacyjnego jest prawomocne orzeczenie o roszczeniach wynikających z popełnienia przestępstwa, które zapadną w innym postępowaniu (*res iudicata*) oraz gdy nastąpi stan zawisłości sprawy o te roszczenia w innym postępowaniu (*lis pendens*) – art. 415 § 1 zd. 2 k.p.k.⁶³.

Po spełnieniu przedstawionych przesłanek, sąd powinien orzec obowiązki, o których mowa w art. 46 § 1 k.k., przy czym ich beneficjentem może być wyłącznie pokrzywdzony, w rozumieniu art. 49 k.p.k., tj. podmiot, którego dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Dla określenia kręgu takich podmiotów, konieczne jest więc ustalenie przedmiotu ochrony danego przestępstwa, którego dotyczy sprawa. Warto jednak nadmienić, że nie będzie w tym zakresie wystarczające sięgnięcie jedynie po przedmiot rodzajowy, lecz niezbędne jest także zbadanie przedmiotu indywidualnego i ubocznego. Na przykład, przestępstwo składania fałszywych zeznań godzi głównie w dobro wymiaru sprawiedliwości, prawidłowe jego funkcjonowanie (art. 233 k.k.)⁶⁴. Jednakże pokrzywdzonym może być również strona postępowania, względem której – w wyniku fałszywych zeznań lub przedstawienia fałszywej opinii przez biegłego (art. 233 § 4 k.k.) – zapadło niekorzystne rozstrzygnięcie, wskutek którego poniosła szkodę⁶⁵. Ocena zakresu naruszonych dóbr musi zatem być dokonywana *in concreto*, a w oparciu o jej wyniki będzie definiowany krąg podmiotów, które mogą być beneficjentami naprawienia szkody lub krzywdy.

Zgodnie z zasadą pełnej kompensaty, zasadniczo wymagane jest naprawienie szkody lub krzywdy w całości. Mimo więc, że z dyspozycji omawianego przepisu wynika możliwość orzeczenia tych obowiązków jedynie „w części”, może ono nastąpić jedynie wyjątkowo⁶⁶. W piśmiennictwie wskazuje się, że sąd może skorzystać z tego rozwiązania, gdy dokładne ustalenie wartości szkody napotyka poważne trudności dowodowe, których przewyciężenie prowadziłyby do przewlekłości postępowania oraz, gdy szkoda została częściowo naprawiona zanim zapadł wyrok karny⁶⁷. Zdaniem J. Majewskiego, obecnie za częściowym naprawieniem szkody nie mogą już przemawiać zachowanie pokrzywdzonego przed lub w trakcie popełnienia czynu oraz ustalenie, że naprawienie szkody w całości nie jest realne ze względu na sytuację majątkową pokrzywdzonego⁶⁸. Wydaje się więc, że orzeczenie jedynie częściowego naprawienia szkody może mieć miejsce w szczególności w przypadku przestępstw przeciwko życiu lub zdrowiu, będących następstwem błędów medycznych. Mimo bowiem udowodnienia znamion danego czynu, mogą wystąpić istotne problemy dowodowe z ustaleniem

⁶³ Por. także wyrok SN z 17 lipca 2014 r., III KK 54/14 (OSNKW 2015/1/4). Sąd podkreślił w nim, że omawiany zakaz orzeczenia środka kompensacyjnego z art. 46 k.k. powstaje bez względu na to, „czy roszczenie zasądzone w postępowaniu cywilnym, w tym wynikające z bankowego tytułu egzekucyjnego, zostało skutecznie wyegzekwowane”.

⁶⁴ Zob. szerzej np. W. Wróbel, A. Wojtaszczyk, W. Zontek. 2013, w: „System prawa karnego”, t. 8, Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym, L. Gardocki (red.), s. 623, Warszawa: C.H. Beck.

⁶⁵ Por. postanowienie SN z 23 kwietnia 2002 r. (I KZP 10/02, Prokuratura i Prawo – wkł. 2002/7-8/1). Zob. także wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie wzmoczenia ochrony interesów pokrzywdzonego w postępowaniu sądowym w sprawach karnych, zawarte w uchwale Sądu Najwyższego Izba Karno oraz Wojskowa z 26 listopada 1976 r. (VI KZP 11/75, OSNKW 1977/1/1).

⁶⁶ Por. wyrok SA w Szczecinie z 11 września 2014 r., II AKA 151/14 (LEX nr 1527201).

⁶⁷ Por. Z. Sienkiewicz, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, „Kodeks...”, s. 66; J. Wojciechowski, „Kodeks...”, s. 118; M. Iwański, M. Jakubowski, K. Pałka. 2015, w: „Nowelizacja...”, s. 185.

⁶⁸ J. Majewski, „Kodeks...”, s. 145.

pełnej wartości szkody (np. przyszłościowej opieki, leków itd.) oraz krzywdy (trudności z określeniem czasu trwania i natężenia cierpień w przyszłości, pozostających jednak w bezpośrednim związku z popełnionym przestępstwem). Jeśli sąd karny nie jest władny orzec obowiązku pełnego naprawienia szkody lub krzywdy, to w myśl art. 46 § 3 k.k. niezaspokojone części roszczenia mogą być dochodzone w drodze postępowania cywilnego.

Z przedstawionego przeglądu można wywieść, że zmiana charakteru środka opisanego w art. 46 k.k. może mieć doniosłe znaczenie w sprawach karnych i sprzyjać pełnemu zaspokojeniu roszczeń cywilnych pokrzywdzonego. W jakim jednak kierunku regulacja ta zostanie wykorzystana w orzecznictwie i jakie będzie rodzic implikacje dla skazanego i (potencjalnie) jego ubezpieczenia, ukaże praktyka stosowania tych przepisów.

dr hab. Rafał Kubiak, prof. nadz. UŁ
Katedra Prawa Karnego Uniwersytetu Łódzkiego

Bibliografia

- Gardocki L. (red.). 2013. „System prawa karnego”, t. 8, Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym, Warszawa: C.H. Beck.
- Gostyński Z. 1999. „Obowiązek naprawienia szkody w nowym ustawodawstwie karnym”, Kraków: Zakamycze.
- Góral R. 2002. „Kodeks karny. Praktyczny komentarz”, Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich.
- Górniok O. (red.). 2004. „Kodeks karny. Komentarz”, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Grzeškowiak A., K. Wiak (red.). 2015. „Kodeks karny. Komentarz”, Warszawa: C.H. Beck.
- Iwański M., M. Jakubowski, K. Pałka. 2015, w: „Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz”, W. Wróbel (red.), Kraków: Krakowski Instytut Prawa Karnego Fundacja.
- Kaliński M. 2014. „Szkoda na mieniu i jej naprawienie”, Warszawa: C.H. Beck.
- Kalitowski M., Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek. 2000. „Kodeks karny. Komentarz”, t. II, Gdańsk: Wydawnictwo Arche s.c.
- Królikowski M., R. Zawłocki. 2015. „Prawo karne”, Warszawa: C.H. Beck.
- Królikowski M., R. Zawłocki (red.). 2015. „Kodeks karny. Część ogólna”, t. II. Komentarz, art. 32–116, Warszawa: C.H. Beck.
- Majewski J. 2015. „Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015”, Warszawa: Wolters Kluwer business.
- Marek A. 1999. „Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna”, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Sp. z o.o.
- Marek A. 2001. „Prawo karne”, Warszawa: C.H. Beck.
- Matys J. 2010. „Model zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody niemajątkowej w kodeksie cywilnym”, Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Melezini M. (red.). 2010. „System Prawa Karnego”, t. 6, Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie, Warszawa: C.H. Beck.
- Stefański R.A. (red.). 2015. „Kodeks karny. Komentarz”, Warszawa: C.H. Beck.
- Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego. 1997, w: Nowe kodeksy karne z uzasadnieniami, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Sp. z o.o.
- Wojciechowski J. 2000. „Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo”, Warszawa: Librata.

- Wróbel W. (red.). 2015. „Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz”, Kraków: Krakowski Instytut Prawa Karnego Fundacja.
- Wróbel W., A. Zoll. 2013. „Polskie prawo karne. Część ogólna”, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Zoll A. (red.). 2004. „Kodeks karny. Komentarz”, t. I, Kraków: Zakamycze.

Compensatory Measure in the Form of an Obligation of Compensation for Damage or Redress – Art. 46 Penal Code after its Amendment Made on 1.07.2015.

As from 1 July 2015 the amendment of the Penal Code came into force, which changed, among other things, Article 46. The modifications referred to the construction of the penal measure included in the regulation as well as the scope of its application. The amendment was in fact aimed at a wider implementation of the compensatory function of criminal law, and thus a more complete satisfaction of the victim's civil claims.

The legislator gave expression to these views by placing this provision in a newly created chapter Va, entitled “Forfeiture and compensatory measures”. The above-mentioned function is primarily fulfilled by the change in the nature of the analysed measure, which so far – as a penalty – has had to carry out various functions of criminal law, including the preventive and repressive ones. In the new model it is mainly aimed at the issues of compensation.

Accordingly, its present meaning makes it necessary to refocus the existing interpretation of this provision. Therefore, the article presents selected consequences of the amendment and current ways of interpreting the discussed regulation. Moreover, the formal and material grounds for the adjudication of the above-mentioned measure have been shown as well as the scope of its application.

Keywords: criminal liability, compensatory measure, compensation, redress, reparation.